

تأثیر آموزش و پرورش پیش دبستانی بر مبنای برنامه ریزی چند بعدی بر رشد مهارت‌های اجتماعی کودکان پیش دبستانی

سجاد صفری^۱

باقر حسنونند^۲

ایراندخت فیاض^۳

سیمین بازرگان^۴

تاریخ وصول: ۹۳/۸/۱۷

تاریخ پذیرش: ۹۴/۷/۲۰

چکیده

اهمیت آموزش و پرورش پیش از دبستان در دوران کودکی در کیفیت بخشی به زندگی کودکان و تأثیر آن بر سال‌های تحصیل و پس از آن واضح و میرهن بوده و در پژوهش‌های بسیاری نیز به اثبات رسیده است. آنچه ضروری است که امروزه بیشتر به آن پرداخته شود، کیفیت این آموزش‌هاست. آموزش‌های متداول برای دوره (آمادگی/پیش از دبستان) در جامعه امروزمان، کمتر از برنامه، رویکرد و روشی خاص برآمده‌اند و در مواردی معدود هم اگر روشی را پی گرفته‌اند، کامل اجرا نشده و بیشتر دربرگیرنده فعالیت‌های پراکنده‌ای، تابع سلیقه، شرایط و امکانات بوده و در یک جمع‌بندی، به طور غالب، موضوع/محتوی/بزرگسال‌محور هستند. این مقاله برگرفته از تجربه نگارنده در برخورداری از آموزش‌های برنامه‌ریزی چندبعدی در دوره کارشناسی، شرکت در کارگاه‌های این برنامه‌ریزی در جمع مربیان، مطالعه پژوهش‌های انجام شده در بررسی برنامه‌ریزی چندبعدی از جنبه‌های مختلف و انجام پژوهش بررسی تأثیر آموزش و پرورش پیش‌دبستانی بر مبنای برنامه‌ریزی چند بعدی بر رشد مهارت‌های اجتماعی کودکان (یکی از کلیدی‌ترین مهارت‌ها در عصر اطلاعات و ارتباطات) پیش‌دبستانی است. ابزار پژوهش، آزمون مهارت‌های اجتماعی گرشام و الیوت (۱۹۹۰)، هنجاریابی شده توسط بهشته ابدی (۱۳۸۷) و روش آن نیمه آزمایشی بود.

۱. کارشناس ارشد آموزش و پرورش پیش دبستان دانشگاه علامه طباطبائی (نویسنده مسئول)

safarysajad@yahoo.com

۲. دانشجوی دکترای روانشناسی و آموزش کودکان استثنایی دانشگاه علامه طباطبائی

hasanvand06@yahoo.com

۳. دانشیار آموزش و پرورش پیش دبستان دانشگاه علامه طباطبائی iranfayyaz@yahoo.com

۴. دکتری برنامه ریزی آموزش از راه دور دانشگاه خوارزمی siminbazargan@yahoo.com

نتایج پژوهش نشانگر تفاوت معنادار بین نمرات گروه آزمایش و کنترل در هر سه مولفه‌ی مهارت‌های اجتماعی و نشانگری از تأثیر مثبت آموزش و پرورش پیش‌دبستانی بر مبنای برنامه‌ریزی چند بعدی بر رشد مهارت‌های اجتماعی کودکان در مقایسه با سایر روش‌های متداول است.

واژگان کلیدی: برنامه‌ریزی چند بعدی، کیفیت آموزش، مهارت‌های اجتماعی

مقدمه

در میان همه‌ی سطوح آموزش و پرورش، مرحله‌ی پیش‌دبستانی حساسیت و اهمیت ویژه‌ای دارد. در این دوره بنیان‌های فکری و ذهنی کودکان برای یادگیری مفاهیم گوناگون و پرورش ابعاد مختلف جسمی، اجتماعی، روحی، عقلی و استعداد‌های گوناگون گذاشته خواهد شد. بعبارت دیگر آموزش و پرورش پیش‌دبستانی سنگ بنا و اساس فعالیت‌های آموزش و پرورش کودکان برای سطوح بعد است (پرایر و جرارد، ترجمه ایمانی، ۱۳۸۸). از آنجا که پیش‌دبستان دوره‌ای است که تجربیات مهم کودک در این دوره اکتساب و مشاهده می‌شوند تجربیات این دوره اهمیت بسزایی در رشد کودک دارند (سکر^۱ و همکاران، ۲۰۰۹).

ضرورت دستیابی همه‌ی کودکان به زنجیره‌ای از مهارت‌های اجتماعی در سنین مختلف بر کسی پوشیده نیست. در عصری که فرزندان ما با انفجار دانش و اطلاعات و دسترسی به شبکه‌های مختلف ارتباطی مواجه هستند، نقش خانواده در اجتماعی کردن فرزندان با افزایش سن کودک و ورود به جمع همسالان و محیط‌های دیگر کمرنگ‌تر از گذشته است و این وظیفه‌ی مهم تا حد زیادی به مراکز آموزشی واگذار شده است. از آنجا که پیش‌دبستانی اولین تجربه‌ی آموزشی کودک محسوب می‌شود پرداختن به مهارت‌های اجتماعی در این دوره از اهمیت بسزایی برخوردار است. پس با این شرایط خانواده و نظام آموزشی باید برنامه‌ریزی آموزشی منظم و سازمان‌یافته برای آموزش مهارت‌های اجتماعی به کودکان فراهم کنند.

دوره‌ی پیش‌دبستانی یک دوره مهم در دست‌یابی به مهارت‌های اجتماعی، درست به مانند سایر بخش‌های رشد است. مهارت‌های اجتماعی کسب شده در سال‌های اولیه ارتباط موفق و موثر با دیگران را پایه‌گذاری می‌کند (مک کل لان و کاتز^۱، ۲۰۰۱). مراکز پیش‌دبستان نه تنها اولین محیط آموزشی هستند که کودک به آن وارد می‌شوند بلکه اولین محیط اجتماعی جدا از خانواده و آشنایان است که در کنار خانواده مهارت‌های اجتماعی کودکان را شکل می‌دهند (سایمن و کاسی گیت^۲، ۲۰۱۰). تحقیقات متعددی بر اهمیت رفتارهای اجتماعی اولیه کودکان در پذیرش توسط همسالان در مدرسه و موفقیت کودکان تأکید دارند (لد^۳، ۱۹۹۰، به نقل از مک کل لان و موریسون^۴، ۲۰۰۳). مهارت‌های اجتماعی مانند همکاری با همتایان، شروع کردن ارتباط‌ها، سهیم شدن و مورد تعریف واقع شدن کودک را قادر می‌سازد به شکل موثر با دیگران تعامل داشته باشد و از پاسخ‌های نامعقول اجتماعی خودداری کند (گرشام، ۱۹۹۸). متأسفانه اکثر بچه‌ها مهارت‌های اجتماعی لازم را در دوره‌ی کودکی کسب نمی‌کنند (گرشام و الیوت^۵، ۱۹۹۰).

بر اساس نتایج تحقیقات مهارت‌های اجتماعی یک نوع رفتاری است که در موقعیت اجتماعی نشان داده می‌شود و مهارت‌هایی مثل مهارت همکاری کردن با دیگران، خودکنترلی و مهارت شروع کردن ارتباط را شامل می‌شود. می‌توان گفت که افرادی بیشترین موفقیت را در مهارت‌های اجتماعی دارند که دارای مهارت‌های ارتباط بین فردی جهت برقراری ارتباط با سایر کودکان باشند (کارتلیج و میلبرن^۶، ۱۹۷۸؛ استفان^۷، ۱۹۷۸؛ هاپس^۸، ۱۹۸۳؛ کاتز و مک کل لان^۹، ۱۹۹۷). افرادی که در تحول قابلیت‌های اجتماعی مناسب شکست می‌خورند در معرض مواجه شدن با پیامدهای منفی شامل طرد شدن توسط همسالان، ظهور اختلالات روان‌شناسی، اخراج از مدرسه، گوشه‌گیری، جرم و جنایت و

-
1. McClellan & Katz
 2. Cimen & Kocyigit
 3. Ladd
 4. McClellan & morrison
 5. Gresham & Eliot
 6. Cartledge and Milburn
 7. Stephens
 8. Hops
 9. Katz and Mc Clellan

عملکرد تحصیلی پایین هستند (زانگک^۱، ۲۰۱۱). نتایج پژوهش‌ها حاکی از آن است که بسیاری از کودکانی که در روابط اجتماعی دارای مشکل هستند و یا توسط همسالان خود مورد پذیرش واقع نمی‌شوند در معرض ابتلا به انواع نابهنجاری‌های رفتاری-عاطفی و تحصیلی قرار دارند (ارون^۲، ۱۹۸۷، کاپلان و همکاران^۳، ۱۹۹۴، کمپل^۴، ۱۹۹۵).

رویکرد مناسب در برنامه‌ریزی آموزشی و درسی برای کودکان پیش‌دبستانی رویکردی است که به پرورش کل شخصیت کودکان توجه داشته باشد و مناسب‌ترین زمینه را در طراحی، بکارگیری و ارزیابی مواد آموزشی و برنامه‌های آموزشی برای دوره پیش‌دبستان فراهم کند. کاربرد این رویکرد مستلزم نگاهی همه‌جانبه به آموزش کودک و فراهم آوردن محیط غنی و شوق‌انگیز برای اوست. رویکردی که میان آموزش از پیش طراحی شده و آزمایشگاهی از یک سو و یادگیری خودجوش از سوی دیگر ارتباط برقرار کند (بازرگان، ۱۳۸۹).

مهارت‌های اجتماعی در الگوی برنامه‌ریزی چند بعدی، نه تنها به طور خاص در بعد مهارت‌ها و مضامین میان رشته‌ای قرار می‌گیرند. توجه به این بعد، در واقع توجه به مجموعه‌ی مهارت‌ها، مضامین و نگرش‌هایی است که خاص یک حوزه از علم، یک دوره خاص زندگی و یک رشته نیستند و در اکثر رشته‌های آموزشی و در همه‌ی موقعیت‌های زندگی، قابلیت آموختن دارند. این بعد از مهارت‌ها، نگرش‌ها و مضامین، پیش‌نیاز زندگی هستند و رسیدن به درک کلی از آن را پوشش می‌دهند. در برنامه‌ریزی چند بعدی هر یک از این مضامین، نگرش‌ها و مهارت‌های میان رشته‌ای در فعالیت‌های گوناگون و از طریق ارائه‌ی رسانه‌های مکتوب و غیر مکتوب، مورد تمرین، ممارست و ارزیابی قرار می‌گیرند (همان). این مقاله با اتکا به محتوی ارائه شده در پژوهش مزبور، عملیاتی شدن توجه به اهمیت مهارت‌های اجتماعی در دنیای امروز و ضرورت آموزش آن از دوره‌ی کودکی و دقت عملی که در الگوی برنامه‌ریزی چند بعدی نسبت به پرورش مهارت‌های اجتماعی بکار

1. zhang
2. Eron
3. Coplan
4. Campbell

گرفته شده را از یک سوی و جایگاه این مهارت‌محوری و کلیدی و تاثیر و تاثر آن از سایر جنبه‌های رشد کودک را با معرفی تحقیقاتی که به بررسی تأثیر برنامه‌ریزی چند بعدی بر جنبه‌های مختلف رشد کودکان پیش‌دبستانی انجام گرفته به شرح زیر مورد تاکید قرار می‌دهد.

در دقت این برنامه‌ریزی در پرورش مهارت‌های اجتماعی، می‌توان گفت که از آغاز برنامه تا پایان اجرای مبتنی بر آن، کاربست مهارت‌های اجتماعی با روشی غیر مستقیم در قالب تلفیقی از پروژه‌هایی بر گرفته از زندگی کودک با فعالیت‌های جذاب برای او در فرصت‌های متنوع چندرسانه‌ای، مورد یادگیری، تمرین و ارزشیابی تکوینی توسط مربی، کودک و والدین قرار می‌گیرند و نتایج هر مرحله، به گونه‌ای در فرصت‌های بعدی مورد توجه و اصلاح قرار می‌گیرند، تمامی این مراحل در کتابی به نام ثبت مشاهده و بازیابی پیشرفت کودک مورد توجه مربی قرار می‌گیرد و در نهایت فرم مطالعه کودک مبتنی بر سیر پیشرفت در این مهارت‌ها و سایر مهارت‌ها و مضامین و نگرش‌ها، ثبت می‌شود. از جمله مهتاب کیانی (۱۳۸۸)، به بررسی تطبیقی روش یاد دهی - یادگیری و شیوه‌های ارزشیابی از پیشرفت کودک بر اساس برنامه‌ریزی چندبعدی و روش واحد کار در آموزش و پرورش پیش از دبستان، یوسفی (۱۳۹۰) به بررسی تأثیر برنامه‌ریزی چند بعدی بر مهارت‌های دیداری حرکتی کودکان پیش‌دبستانی، هوازین (۱۳۹۰) به بررسی تأثیر برنامه‌ریزی چند بعدی بر مهارت‌های زبان‌آموزی کودکان پیش‌دبستانی، دیانی (۱۳۹۰) به بررسی اثر بخشی فعالیت‌های کاردستی و نقاشی بر اساس مدل برنامه‌ریزی چند بعدی بر کاهش اضطراب کودکان ۴ تا ۶ ساله شیرخوارگاه آمنه تهران، کمالوندی (۱۳۸۹) به بررسی تأثیر برنامه‌ریزی چند بعدی بر خلاقیت کودکان پیش‌دبستانی پرداختند. که در همه‌ی این پژوهش‌ها الگوی برنامه‌ریزی چند بعدی دارای تأثیر مثبت بر رشد متغیرهای مورد مطالعه بیان شده است.

در پژوهش بررسی تأثیر برنامه‌ریزی چندبعدی بر رشد مهارت‌های اجتماعی کودکان در مقایسه با سایر آموزش‌های متداول، رشد مهارت‌های اجتماعی کودکان در سه مولفه همیاری، جرأت‌ورزی (قاطعیت)، خود مهارگری (خویشتنداری) مورد بررسی قرار گرفته

است. پیش از بررسی و تحلیل نتایج این پژوهش بهتر آن است که مروری بر مفاهیم کلیدی و روش و ابزار آن داشته باشیم.

آموزش و پرورش پیش‌دبستانی: آموزش و پرورش پیش‌دبستان معمولاً به تجارب کودکان در مهدکودک‌ها، کودکان‌ها، و دوره‌های آمادگی اشاره می‌کند. امروزه با توجه به مفهوم وسیع آموزش و پرورش در دوران اولیه کودکی، آموزش و پرورش پیش‌دبستانی آموزشی است که از زمان تولد آغاز و تا شروع اولین سال دبستان یعنی تا پایان ۶ سالگی ادامه می‌یابد (مفیدی، ۱۳۸۵).

برنامه‌ریزی چند بعدی: برنامه‌ریزی کل‌نگری است که کلیت مورد نظر در پرورش شخصیت کودک را حداقل در سه قلمرو مورد توجه قرار می‌دهد.

الف) قلمرو فعالیت‌ها: کنش و تعامل کودک با محیط خویش که فعالیت‌های جذاب و کودکانه را در بر می‌گیرد. این قلمرو در الگوی برنامه‌ریزی چندبعدی، بعد فعالیت‌ها نامیده می‌شود و شامل فعالیت‌هایی همچون قصه‌گویی و قصه‌خوانی، شعر و سرودخوانی، نمایش، تئاتر، فیلم، ارائه کار گروهی و جشن‌ها، بازی، ترانه، سرود، موسیقی، نقاشی و کاردستی، جست و جو، گفتگو، گردش علمی

ب) قلمرو پروژه‌های برگرفته از زندگی کودک: آنچه که کودک علاقمند به دانستن آن است و کم و کیف ارتباط او با (محیط طبیعی و اجتماعی) را رقم می‌زند. این قلمرو در الگوی برنامه‌ریزی چندبعدی، بعد پروژه‌ها نامیده می‌شود و شامل پروژه‌های من و ما، خانه و کودکستان، غذا، زمین ما و آنچه در آن است، آب و هوا، ایران و جهان، آسمان، ارتباط و رسانه‌ها، حمل و نقل و حرکت است.

ج) قلمرو مهارت‌ها و مضامین میان رشته‌ای: مهارت‌ها و نگرش‌هایی که بر کل شخصیت کودک تاثیر می‌گذارند. این قلمرو در الگوی برنامه‌ریزی چندبعدی، بعد پروژه‌ها نامیده می‌شود و شامل مشاهده، طبقه‌بندی، اندازه‌گیری، برقراری ارتباط، استنتاج، پیش‌بینی، جمع‌آوری، ثبت و تفسیر یافته‌ها، فرضیه‌سازی، الگوسازی و کاربرد آن، آزمایش، تجزیه و تحلیل، ترکیب، ارزشیابی، کاربرد، خلق اندیشه، بیان اندیشه، حل مسئله، زیبایی‌شناسی، شهروندی، استقلال فردی، تخیل، شادی و مهربانی، کوشایی است. (بازرگان، ۱۳۸۹).

البته در هر سه قلمرو و تلفیق آن‌ها، بویژه در قلمرو مهارت‌ها، مضامین و نگرش‌ها، به طور خاص به آموزش مهارت‌های اجتماعی به کودکان توجه خاص صورت گرفته است. بر اساس این برنامه‌ریزی سه بسته یادگیری به نام‌های "زمین ما و آنچه در آن است"، "من و ما"، هستی و حرکت" تولید شده و گروه آزمایش تحت آموزش بسته یادگیری "زمین ما و آنچه در آن است" مبتنی بر دیدگاه برنامه‌ریزی چندبعدی قرار گرفتند.

مهارت‌های اجتماعی: مجموعه رفتارهای فراگرفته قابل قبولی است که فرد را قادر می‌سازد با دیگران رابطه موثر داشته و از عکس‌العمل‌های نامعقول اجتماعی خودداری کند (گرشام و لیوت، ۱۹۹۹، ۱۹۸۴، به نقل از حسین خانزاده، ۱۳۸۹).

همیاری: جانسون، جانسون و هولبک (۱۹۹۳) همیاری را چنین تعریف کرده‌اند: کاربرد آموزشی گروه‌های کوچک به شیوه‌ای که فراگیران با هم کار کنند تا یادگیری‌های خود و یکدیگر را به حداکثر برسانند. همیاری به این معناست که دانش‌آموزان تشویق شوند کمک متقابل را هدفی والا ببینند و بشناسند؛ و تلاش و تکاپو برای دست یافتن به آن را ارزشمند بدانند و دیگران را همیاران بالقوه ببینند (ژاکوب، مایکل آ، وان این، ۲۰۰۲؛ ترجمه مرتضوی نصیری و وحدانی اسدی، ۱۳۹۰).

جرأت‌ورزی: به اعتقاد ولپه جرأت‌ورزی عبارت است از بیان مناسب و صحیح هر نوع هیجانی به غیر از اضطراب نسبت به فرد دیگری. وجود چنین رفتاری در فرد سبب می‌شود که احساسات و هیجان خود را در برابر رفتار دیگران، که می‌توانند طیفی از تحقیر یا تحریک همراه داشته باشد، بدون ترس و به شکلی صحیح ابراز دارد (آلبرتی و امونس، ۱۹۷۰، لازاروس، ۱۹۷۱، جاکوبسکی، ۱۹۷۳، به نقل از غفوری، ۱۳۸۷).

خودمهارگری: خودمهارگری به عنوان توانایی پیروی از درخواست معقول، تعدیل رفتار مطابق با موقعیت، به تأخیر انداختن ارضای یک خواسته در چارچوب پذیرفته شده اجتماعی، بدون مداخله و هدایت مستقیم فردی دیگر تعریف شده است. اساس خودمهارگری، توانایی فرد در کنترل ارادی فرآیندهای درونی و بروندهای رفتاری است (جان بزرگی، نوری، آگاه هریس، ۱۳۸۷).

در این پژوهش به دنبال بررسی این فرضیه‌ها هستیم:

فرضیه ۱: آموزش و پرورش پیش‌دبستان بر مبنای برنامه‌ریزی چند بعدی بر مهارت‌های اجتماعی کودکان در بعد همیاری موثر است.

فرضیه ۲: آموزش و پرورش پیش‌دبستان بر مبنای برنامه‌ریزی چند بعدی بر مهارت‌های اجتماعی کودکان در بعد جرأت‌ورزی موثر است.

فرضیه ۳: آموزش و پرورش پیش‌دبستان بر مبنای برنامه‌ریزی چند بعدی بر مهارت‌های اجتماعی کودکان در بعد خویش‌داری (خود مهارگری) موثر است.

روش پژوهش

از آنجایی که در این مطالعه محقق به دنبال بررسی و مقایسه‌ی مهارت‌های اجتماعی کودکان پیش‌دبستانی است که با دو الگوی متفاوت در دوره‌ی پیش‌دبستان آموزش می‌بینند یکی الگوی برنامه‌ریزی چند بعدی، و دیگری روش‌های معمول مثل روش مراکز رغبت (واحد کار) می‌باشد، بنابراین پژوهش مستلزم اجرای طرح آزمایشی است. مطلوب‌ترین شکل در این بررسی انتخاب دانش‌آموزان و جایگزینی کاملاً تصادفی آن‌ها در گروه‌ها و کلاس‌های گروه آزمایش و گواه قبل از کلاس بندی دانش‌آموزان است. که محقق در این روش از بین جامعه‌ی آماری ۸ مهد کودک را بطور تصادفی انتخاب کرده که ۴ مهد کودک در گروه آزمایش و ۴ مهد کودک نیز بعنوان گروه کنترل انتخاب شدند.

آزمودنی‌های پژوهش ۳۰۰ نفر از کودکان پیش‌دبستانی (دامنه‌ی سنی ۵ تا ۶ سال) شهر کرج بودند که از این تعداد ۱۴۹ نفر دختر و ۱۵۱ نفر پسر بودند و به تفکیک نوع گروه از این تعداد ۱۵۲ نفر در گروه آزمایش و ۱۴۸ نفر در گروه کنترل قرار گرفتند. این آزمودنی‌ها بصورت تصادفی از میان مراکز پیش‌دبستانی شهر کرج بصورت نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای انتخاب شدند به این ترتیب که ابتدا از بین مناطق چندگانه شهر کرج ۲ منطقه بصورت تصادفی انتخاب و از هر منطقه هم ۴ مرکز پیش‌دبستان بصورت تصادفی انتخاب شدند. که از مراکز پیش‌دبستان انتخاب شده در هر منطقه ۲ مرکز پیش‌دبستان در گروه آزمایش و ۲ مرکز پیش‌دبستان دیگر هم گروه کنترل قرار گرفتند. در این پژوهش به تناسب و اقتضاء شرایط موجود و با توجه به این که نمی‌توانستیم تمام عوامل و شرایط حاکم بر پژوهش را تحت کنترل داشته باشیم، روش نیمه‌آزمایشی (طرح پس‌آزمون با گروه کنترل)

برگزیده شد؛ به این شکل که پس از اجرای متغیر مستقل از هر دو گروه پس آزمون گرفته شد.

دیاگرام طرح پژوهش، پس آزمون با گروه کنترل به شرح زیر است:

انتخاب تصادفی	متغیر مستقل	پس آزمون	
R	x	T₂	گروه آزمایش
R		T₂	گروه کنترل
طرح پس آزمون با گروه کنترل (به نقل از دلاور، ۱۳۸۷)			

پژوهشگر در این تحقیق با دو گروه از آزمودنی‌ها سر و کار دارد: ۱- گروه آزمایش که با روش برنامه‌ریزی چند بعدی آموزش دیده‌اند؛ که آموزش این گروه شامل آموزش بر اساس بسته‌ی "زمین ما و آنچه در آن است" ۲- گروه کنترل (گواه) که با روش معمول در مدارس یعنی روش واحد کار آموزش می‌بینند. از این گروه فقط و پس آزمون گرفته شد. لذا در این پژوهش به علت زیاد بودن تعداد افراد نمونه از اجرای پیش آزمون صرف نظر شد و تنها پس آزمون برای هر دو گروه اجرا گردید.

شیوه‌ی اجرا: در مرحله اول نمونه‌گیری ۲ منطقه بصورت تصادفی انتخاب شدند و از هر منطقه هم ۴ مرکز پیش‌دبستان بصورت تصادفی انتخاب شدند که از این مراکز پیش‌دبستان در هر منطقه ۲ مرکز در گروه آزمایش و ۲ مرکز دیگر در گروه کنترل قرار گرفتند. سپس متغیر مستقل که شامل آموزش بر اساس بسته‌ی آموزشی الگوی برنامه‌ریزی چند بعدی بود (این آموزش شامل ۹ پروژه است که با دستورالعمل خاص و بر اساس کتاب‌های راهنما که ضمیمه‌ی بسته‌ی آموزشی است اجرا می‌شود) برای گروه آزمایش اجرا شد و سپس از هر دو گروه پس آزمون گرفته شد. به این شکل که آزمون مهارت‌های اجتماعی در اختیار مربی قرار داده شد تا مربی با توجه به شناختی که از کودکان دارد آن را تکمیل کند و پس از آن داده‌های گردآوری شده توسط نرم افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند و

نتیجه‌گیری نهایی انجام شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها در سطح آمار توصیفی شامل حجم نمونه، میانگین، خطای استاندارد میانگین و انحراف استاندارد و از T مستقل در سطح آمار استنباطی برای مقایسه دو گروه کنترل و آزمایش استفاده شده است.

ابزار پژوهش: در پژوهش حاضر به منظور اندازه‌گیری متغیر وابسته که مهارت‌های اجتماعی است از آزمون مهارت‌های اجتماعی (نظام رتبه‌گذاری مهارت‌های اجتماعی گرشام و لیوت، ۱۹۹۰) هنجاریابی شده توسط بهشته ابدی (۱۳۸۷) استفاده شد. مقیاس مهارت اجتماعی شامل سه فرم ویژه ارزیابی توسط والدین، معلمان و دانش‌آموزان است. هر یک از فرم‌های مقیاس را می‌توان به تنهایی یا توأم به کار گرفت. در پژوهش حاضر فرم معلم مورد استفاده قرار گرفته است.

معلمان از مهم‌ترین منابع کسب اطلاع در زمینه رفتار و کفایت دانش‌آموزان هستند (هاج، ۱۹۸۳؛ به نقل از بیابانگرد، ۱۳۸۹). معلمان این پرسشنامه را که دارای ۳۰ پرسش سه نمره‌ای (دارای گزینه‌های هرگز، بعضی اوقات و اغلب اوقات) است، برای تمام دانش‌آموزان تکمیل کردند محتوی این آزمون مشتمل بر رفتارهایی نظیر همکاری، قاطعیت و خویش‌داری است. این بخش‌ها به صورت خرده‌آزمون ارائه شده‌اند و از جمع نمرات این خرده‌آزمون‌ها نمره مهارت اجتماعی حاصل می‌گردد.

روایی ابزار پژوهش: نظام رتبه‌گذاری مهارت‌های اجتماعی، به دلیل روی آورد چند حیطه‌ای و ارزیابی از سوی چندین رتبه‌گذار و در نظر گرفتن امکان مداخله، به وسیله‌ی بسیاری از پژوهشگران (دمارای و دیگران، ۱۹۹۵؛ فرلانگ و کارنو، ۱۹۹۵؛ وینسترا و دیگران، ۲۰۰۷) به عنوان یکی از بهترین‌های مقیاس‌های اندازه‌گیری مهارت‌های اجتماعی معرفی شده است. روایی و اعتبار فرم مربی (گرشام و لیوت، ۱۹۹۰؛ فانتوزو، مانز و مک در موت، ۱۹۹۸؛ جمیانگ - شرینگ، ۲۰۰۴؛ نورانی، ۱۹۹۸؛ شهیم، ۱۳۸۴) مورد تأیید قرار گرفته است (ابدی، ۱۳۸۷).

پایایی ابزار پژوهش: در بررسی ضرایب اعتبار آزمون، میزان آلفا برای زیر مقیاس‌های مهارت‌های اجتماعی بین ۰/۸۴ تا ۰/۸۹ بود (ابدی، ۱۳۸۷). در پژوهش حاضر ضریب آلفا

برای مولفه‌ی همیاری ۸۹٪. برای مولفه‌ی جرأت ورزی ۷۸٪. برای مولفه‌ی خویشتن داری ۷۱٪. و بطور کلی ضریب آلفا برای آزمون برابر با ۸۹٪ بود.

یافته‌های پژوهش

فرضیه اول: آموزش و پرورش پیش دبستان بر مبنای برنامه ریزی چند بعدی بر مهارت‌های اجتماعی کودکان در بعد همیاری موثر است.

جدول ۱. شاخص‌های توصیفی و استنباطی در خرده مولفه‌ی همیاری

تفاوت میانگین‌ها	معناداری	df	T	انحراف میانگین	واریانس	انحراف استاندارد	پایگاه بنی	تعداد	نوع گروه
۱/۲۰	۰/۰۰۱	۲۸۹	۳/۲۶	۰/۲۸۳	۱۲/۲۰	۳/۴۹	۲۶/۹۵	۱۵۲	آزمایش
				۰/۲۳۴	۸/۱۴	۲/۸۵	۲۵/۷۵	۱۴۸	کنترل

با توجه به جدول بالا می‌توان مشاهده کرد که تفاوت دو گروه آزمایش و کنترل در خرده مقیاس همیاری معنادار است. در مقایسه با گروه کنترل (۲۵/۷۵) گروه آزمایش از عملکرد بهتری (۲۶/۹۵) برخوردار بوده است. مقدار T مشاهده شده (۳/۲۶) با درجه آزادی ۲۹۸ در سطح ۱٪ معنادار می‌باشد، بنابراین با ۹۹٪ اطمینان می‌توان نتیجه گرفت که فرضیه ما مبنی بر این که آموزش و پرورش پیش دبستان بر مبنای برنامه ریزی چند بعدی بر مهارت‌های اجتماعی کودکان در بعد همیاری موثر است تأیید می‌شود. ($p < 0/01$)

فرضیه ۲: آموزش و پرورش پیش دبستان بر مبنای برنامه ریزی چند بعدی بر مهارت‌های اجتماعی کودکان در بعد جرأت ورزی موثر است.

جدول ۲. شاخص‌های توصیفی در خرده مولفه‌ی جرأت‌ورزی

تفاوت میانگین‌ها	معناداری	df	T	انحراف میانگین	واریانس	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد	زنجیره
			۱/۹۴	۳/۰۱	۱۳/۷۷	۳/۷۱	۲۵/۳۴	۱۵۲	آزمایش
۱/۶۰	۰/۰۰۱	۲۹۸	۳	۲/۷۳	۱۱/۰۹	۳/۳۳	۲۳/۷۳	۱۴۸	کنترل

با توجه به جدول بالا می‌توان مشاهده کرد که تفاوت دو گروه آزمایش و کنترل در خرده مقیاس جرأت‌ورزی معنادار است. در مقایسه با گروه کنترل (۲۳/۷۳) گروه آزمایش از عملکرد بهتری (۲۵/۳۴) برخوردار بوده است. مقدار T مشاهده شده (۳/۹۴) با درجه آزادی ۲۹۸ در سطح ۱٪ معنادار می‌باشد، بنابراین با ۹۹٪ اطمینان می‌توان نتیجه گرفت که فرضیه ما مبنی بر این که آموزش و پرورش پیش دبستان بر مبنای برنامه‌ریزی چند بعدی بر مهارت‌های اجتماعی کودکان در بعد جرأت‌ورزی موثر است تأیید می‌شود. ($p < 0/01$)

فرضیه ۳: آموزش و پرورش پیش دبستان بر مبنای برنامه‌ریزی چند بعدی بر مهارت‌های اجتماعی کودکان در بعد خویشتن‌داری موثر است.

جدول ۳. شاخص‌های توصیفی در خرده مولفه‌ی خویشتن‌داری

تفاوت میانگین‌ها	معناداری	df	T	انحراف میانگین	واریانس	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد	زنجیره
			۱/۹۴	۲/۸۰	۱	۳/۴۵	۲۵/۴۲	۱۵۲	آزمایش
۱/۵۷	۰/۰۰۱	۲۸۹	۴/۲۸	۲/۳۷	۸/۳۱	۲/۸۸	۲۳/۸۵	۱۴۸	کنترل

با توجه به جدول بالا می‌توان مشاهده کرد که تفاوت دو گروه آزمایش و کنترل در خرده مقیاس خویشتن‌داری معنادار است. در مقایسه با گروه کنترل (۲۳/۸۵) گروه آزمایش از عملکرد بهتری (۲۵/۴۲) برخوردار بوده است. مقدار T مشاهده شده (۴/۲۸) با درجه آزادی ۲۹۸ در سطح ۱٪ معنادار می‌باشد، بنابراین با ۹۹٪ اطمینان می‌توان نتیجه گرفت که

فرضیه پژوهش مبنی بر این که آموزش و پرورش پیش دبستان بر مبنای برنامه ریزی چند بعدی بر مهارت های اجتماعی کودکان در بعد خویشتن داری موثر است تأیید می شود. ($p < 0/01$).

جدول ۴. شاخص های توصیفی و استنباطی برای آزمودنی ها بر اساس جنسیت

تفاوت میانگین ها	معناداری	df	T	خطای استاندارد میانگین	انحراف معیاری	میانگین درصد	تعداد	
۱/۸۴	۰/۰۰۱	۲۹۸	۵/۱۲	۰/۲۳	۲/۸۲	۲۷/۲۸	۱۴۹	دختر
				۰/۲۷	۳/۳۷	۲۵/۴۴	۱۵۱	پسر
۲/۶۹	۰/۰۰۱	۲۹۸	۶/۹۴	۰/۲۵	۳/۱۴	۲۵/۹۰	۱۴۹	دختر
				۰/۲۸	۳/۵۵	۲۳/۲۱	۱۵۱	پسر
۲/۱۴	۰/۰۰۰۱	۲۹۸	۶/۰۰	۰/۲۴	۲/۹۵	۲۵/۷۳	۱۴۹	دختر
				۰/۲۶	۳/۲۴	۲۳/۵۸	۱۵۱	پسر

با توجه به جدول شماره ۷ مشاهده می شود که تفاوت به تفکیک جنسیت در تمامی خرده مقیاس ها معنادار است. در خرده مقیاس همیاری در مقایسه با گروه پسران (۲۵/۴۴) گروه دختران (۲۷/۲۸) از عملکرد بهتری برخوردار بودند، در مقیاس جرأت ورزی در مقایسه با گروه پسران (۲۳/۲۱) گروه دختران عملکرد بهتری (۲۵/۹۰) داشته اند، همچنین در خرده مقیاس خویشتن داری در مقایسه با گروه پسران (۲۳/۵۸) گروه دختران از عملکرد بهتری (۲۵/۷۳) برخوردار بودند. مقدار T مشاهده شده (۵/۱۲۷)، برای خرده مقیاس همیاری، (۶/۹۴) برای خرده مقیاس جرأت ورزی و (۶/۰۰) برای مقیاس خویشتن داری و با درجه آزادی ۲۹۸ برای تمامی مولفه ها و در سطح ۱٪ معنادار می باشد، بنابراین با ۹۹٪ اطمینان می توان نتیجه گرفت بین گروه های دختر و پسر از لحاظ مهارت های اجتماعی تفاوت معنادار وجود دارد. ($p < 0/01$).

بحث و نتیجه گیری

مقایسه ی میانگین های دو گروه آزمایش (برخوردار از برنامه ریزی چند بعدی) و گروه کنترل (نابرخوردار از برنامه ریزی چند بعدی) در میزان برخورداری از مهارت های

اجتماعی (در هر سه بعد) نشان داد که تفاوت قابل ملاحظه‌ای بین دو گروه وجود دارد. نتایج حاصل، حاکی از معنادار بودن اختلاف میانگین‌های دو گروه بود. بنابراین می‌توانیم نتیجه بگیریم که برنامه‌ریزی چند بعدی بر رشد مهارت‌های اجتماعی کودکان موثر است و تاثیر مثبت دارد.

در تبیین نتایج پژوهش مبنی بر این که آموزش و پرورش پیش‌دبستانی بر مبنای برنامه‌ریزی چند بعدی بر مهارت‌های اجتماعی کودکان موثر است، شایسته است که فراتر از پژوهشی کمی، تاثیر مطالعه کیفی و مشاهده از نزدیک پژوهشگر (در اینجا نگارنده) در مراکزی که این برنامه‌ریزی اجرا شد، مورد توجه قرار گیرد. برنامه‌ریزی چند بعدی در بعد مهارت‌ها و مضامین میان رشته‌ای چندین مهارت، شامل شهروندی، (که بطور کامل به مهارت‌های اجتماعی پرداخته است؛ این مسائل شامل: توانا کردن کودک برای ورود به گروه هم‌تایان، پذیرفته شدن در جمع و رعایت نوبت می‌باشد که از جمله مهارت‌های اجتماعی ضروری کودک برای دستیابی به رفتارهای مطلوب اجتماعی، چون برقرار ارتباط مثبت با همسالان، مسئولیت پذیری، همکاری، احقاق حقوق در اجتماع، رعایت حقوق دیگران و شناخت نقش خویش به مثابه عضو مفید خانواده و جامعه و مشارکت در بازی و سایر فعالیت‌های اجتماعی، می‌باشد) مهارت برقراری ارتباط (که دستیابی به این مهارت نیازمند مصالحه با دیگر افراد و انجام رفتار معقول از سوی دانش آموز است)، مهارت حل مسأله (که نیازمند ارتباط مناسب با دیگران است)، مهارت تجزیه و تحلیل (که بصورت گروهی انجام می‌شود و نیازمند ارتباط با دیگران و تحمل آرا و عقاید دیگران و همچنین توجه به قوانین و دستورالعمل‌هاست)، شادی و مهربانی (که مستلزم برقراری ارتباط و همدلی، همپاری و مشارکت با دیگران است و برقراری ارتباط مناسب بین کودکان، بین مربی و کودکان، بین کودک و والدین و این که در هر موقعیت رفتار مناسب را انجام دهند مد نظر قرار داده است)، مهارت‌های تفکر انتقادی و ابعادی که برای آن در نظر گرفته شده است (نظیر تجزیه و تحلیل، ترکیب، کاربرد، ارزشیابی، بیان اندیشه، خلق اندیشه)، استقلال فردی (که شامل مهارت‌های ارتقای قابلیت‌های فردی است) کوشایی (پیگیری بودن و داشتن پشتکار برای به سر انجام رساندن امور و فعالیت‌ها)، ارزشیابی (شامل مرور پاسخ‌ها و مراحل مختلف پاسخ‌گویی به

امور و رویدادها و همچنین قضاوت در مورد پاسخ‌های متفاوت در مورد یک رویداد) فرضیه‌سازی (شامل ارائه‌ی یک طرح بر اساس مشاهدات و مستندات و در میان گذاشتن آن با دیگران) تعریف کرده است که باید کودک در پایان آموزش بر اساس بسته این مهارت‌ها را کسب کند.

در بعد فعالیت‌ها و همچنین بعد پروژه‌های برگرفته از زندگی کودک در آموزش مبتنی بر برنامه‌ریزی چند بعدی فعالیت‌هایی زیادی برای مشارکت کودکان با یکدیگر، مشارکت‌دادن کودکان در تدارک فعالیت‌ها و برنامه‌های آموزشی، پیش‌بینی فرصت‌هایی برای انجام کارها به صورت گروهی، دور هم نشستن، بحث و گفتگو، برگزاری جشن در آخر هر پروژه و انجام همه‌ی کارهای آن توسط بچه‌ها، توجه به دستورات معلم و همچنین راهنماهای موجود در بسته‌ی "زمین ما و آنچه در آن است" و بسیاری فعالیت‌های دیگر که بر همکاری و مشارکت کودکان با یکدیگر با مربی و حتی با خانواده تأکید دارند باعث شده‌اند که مهارت‌های اجتماعی کودکان از رشد مناسب برخوردار باشد.

متناسب با مهارت‌ها و مضامین میان رشته‌ای در دو بعد دیگر برنامه‌ریزی چند بعدی فعالیت‌هایی نظیر قصه‌گویی و قصه‌خوانی (ساختن قصه‌ها برای کارت‌های قصه‌گویی توسط کودکان)، شعر خوانی و سرود خوانی، نمایش خلاق، تئاتر، بازی‌هایی که در برنامه‌ریزی چند بعدی به آموزش مهارت‌های اجتماعی توجه داشته‌اند و به نوعی در همه‌ی فعالیت‌ها به این امر توجه کافی مبذول شده که کودکان باید خودشان را ابراز کنند با دیگران رابطه مناسب برقرار کنند و متناسب با موقعیت‌های مختلف رفتارشان را تنظیم کنند. و در همه‌ی پروژه‌ها و فعالیت‌ها برای این مهارت‌ها و مضامین برنامه‌ریزی صورت گرفته و به آن‌ها پرداخته شده است.

پس بطور کلی می‌توان گفت که الگوی برنامه‌ریزی چند بعدی با رویکردی کل نگر به پرورش کل شخصیت علاوه بر اینکه، مهارت‌های مشخصی برای پرورش مهارت‌های اجتماعی تعریف شده، سایر مهارت‌ها، مضامین و نگرش‌های مرتبط و تاثیر گذار بر مهارت‌های اجتماعی، و همچنین تاثیرپذیر از مهارت‌های اجتماعی را نیز مورد توجه قرار داده است. نکته مهم در به فعلیت رساندن این مهارت‌ها، کاربست تلفیقی از فعالیت‌های

جذاب در قالب کودکان، با روش‌ها، رسانه‌ها در فرصت‌های متنوع به کودکان، و ارزشیابی تکوینی در هر مرحله و ارزشیابی نهایی مبتنی بر رشد تدریجی کودک و سیر فعالیت‌هاست. در تبیین یافته‌های پژوهش به این نتیجه رسیدیم که دختران در هر سه مولفه‌ی مهارت‌های اجتماعی نسبت به پسران عملکرد بهتری داشتند که این قسمت مطابق با یافته‌های علمی دیگر است. کیم (۲۰۰۳) در تحقیقی بر روی کودکان پیش‌دبستانی به این نتیجه رسید که دختران در رفتارهای اجتماع‌پسند نسبت به پسران عملکرد بهتری دارند و بطور کلی دختران در دوره‌ی پیش از دبستان از قابلیت اجتماعی بالاتری برخوردارند (به نقل از ابدی، ۱۳۸۷).

نکته‌ی دیگری که باید به آن پرداخت این است که در میان مولفه‌های مهارت‌های اجتماعی در گروه آزمایش بیشترین میانگین مربوط به مولفه‌ی همیاری و کمترین میانگین مربوط به جرأت‌ورزی بود نکته‌ای که باید ریشه‌ی آن را در برنامه‌ریزی چند بعدی جستجو کنیم و برای آن برنامه‌ریزی صورت گیرد. در واقع در میان مولفه‌های مهارت‌های اجتماعی بیشتر از دو مولفه‌ی دیگر به بحث همیاری پرداخته شده است.

با توجه به اهمیت سه مولفه همیاری، جرأت‌ورزی و قاطعیت که در پرورش و ارزشیابی از مهارت‌های اجتماعی در این پژوهش مورد توجه قرار گرفته‌اند و بر اساس نتایج به دست آمده از پژوهش حاضر می‌توان گفت که الگوی برنامه‌ریزی چند بعدی به سبب دارا بودن ویژگی‌های خاص در ایجاد زمینه‌های تعالی میان یادگیرندگان، یادگیرندگان با روش و محتوا، یادگیرندگان با مربی، کودک‌محوری، چند بعدی بودن، (بعد فعالیت‌های مورد علاقه‌ی کودک، پروژه‌هایی برگرفته از زندگی کودک، مهارت‌ها و مضامین میان رشته‌ای)، استفاده از روش‌های متنوع آموزشی که باعث می‌شود کودکان در جریان یادگیری درگیر بوده و از آموزش لذت ببرند و خودشان مسئولیت انجام بیشتر کارها را در طول جریان یادگیری برعهده بگیرند پرورش مهارت‌های اجتماعی مطلوب در کودکان به نحو شایسته‌ای انجام شود.

همچنین ویژگی‌هایی چون ساخت و تولید دانش توسط خود کودک، توجه به تفاوت‌های فردی کودکان، تعمق یادگیری با استفاده از چند رسانه‌ای‌های مواد آموزشی، انعطاف‌پذیری در برنامه درسی، برنامه‌ریزی و انتخاب مهارت‌های اجتماعی مناسب با

جامعه‌ی امروزی و جای دادن این مهارت‌ها در قالب فعالیت‌های متنوع و پروژه‌های جذاب و برگرفته از زندگی روزانه‌ی کودک، همچنین روش‌های ارزشیابی فرایندی و پایانی و نقش تسهیل‌کنندگی که برای مربی در این الگو تعریف شده است و باعث می‌شود مربی و یادگیرنده هر دو از تدریس با این الگو لذت ببرند، همه از دیگر عواملی هستند که می‌توان گفت پرورش مهارت‌های اجتماعی مطلوب در کودکان را موثر ساخته‌اند.

در بیان تفاوت مهارت‌های اجتماعی از لحاظ جنسیت نتایج پژوهش نشان داد که دختران در هر سه مولفه‌ی عملکرد بهتری نسبت به پسران داشتند که مطابق با یافته‌های علمی است. یعنی در دوره‌ی پیش‌دبستان دختران از لحاظ مهارت‌های اجتماعی نسبت به پسران پخته‌تر رفتار می‌کنند.

پس بطور کلی می‌توان گفت که الگوی برنامه‌ریزی چند بعدی به سبب این که در فهرست مهارت‌ها و مضامین میان رشته‌ای چندین مهارت برای پرورش مهارت‌های اجتماعی تعریف کرده و برای به فعلیت رساندن این مهارت‌ها آن‌ها را در قالب کودکانه، جذاب و با روش‌ها، رسانه‌ها و فعالیت‌های متنوع به کودکان آموزش و مورد ارزشیابی فرایندی و پایانی قرار می‌دهد یک روش مناسب برای پرورش مهارت‌های اجتماعی در کودکان دوره‌ی پیش‌دبستان است که نتایج این پژوهش نیز این امر را تأیید می‌کنند.

با توجه به نتایج و یافته‌های پژوهش پیشنهاد می‌شود که:

برای استفاده از الگوی برنامه‌ریزی چند بعدی برای دوره پیش‌دبستان در سطح کشور برنامه‌ریزی صورت گیرد.

مهارت‌های اجتماعی در الگوی برنامه‌ریزی چند بعدی به خوبی مورد برنامه‌ریزی و پردازش قرار گرفته لذا در آموزش‌های دیگر در این دوره نیز به این امر به شیوه مناسبی پرداخته شود.

منابع

ابدی، بهشته. (۱۳۸۷). رواسازی، اعتباریابی و هنجاریابی سیستم درجه‌بندی مهارت‌های اجتماعی (SSRS) گرشام و الیوت، (۱۹۹۰) (فرم‌های مهد کودک و کودکستان)

- برای کودکان ۳ تا ۶ ساله شهر تهران. طرح پژوهشی، جهاد دانشگاهی واحد تربیت معلم.
- ابدی، بهشته. (۱۳۸۷). مهارت‌های اجتماعی و مشکلات رفتاری کودکان پیش دبستانی ایرانی. *فصلنامه روان‌شناسان ایرانی*، سال چهارم، شماره ۱۶. ۳۴۱-۳۳۳.
- بازرگان، سیمین. (۱۳۸۷). *ماتریس زندگی برنامه‌ریزی چند بعدی*. تهران: انتشارات مدرسه.
- بازرگان، سیمین. (۱۳۸۴). *کتاب راهنمای مربی زمین ما آنچه در آن است*. تهران: انتشارات مدرسه.
- بازرگان، سیمین. (۱۳۹۰). *کاربرگ کودک*. تهران: چاپ چهاردهم، انتشارات مدرسه.
- بازرگان، سیمین. (۱۳۹۰). *کتاب ثبت مشاهده و بازبینی پیشرفت کودک*. تهران: چاپ سوم، انتشارات مدرسه.
- به‌پژوه، احمد؛ غباری، باقر؛ حسین خانزاده، عباسعلی؛ حجازی، الهه. (۱۳۸۴). مقایسه‌ی مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان کم‌شنوا در مدارس تلفیقی و استثنائی. *مجله روان‌شناسی و علوم تربیتی*، شماره ۲، ۸۳-۶۶.
- بیابانگرد، اسماعیل. (۱۳۸۹). مقایسه‌ی مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان دختر دبیرستانی نابینا، ناشنوا و عادی شهر تهران. *مجله پژوهش در حیطه‌ی کودکان استثنائی*، شماره ۱، ۷۰-۸۴.
- پرایر، جنیفر؛ جرارد، مورین آر. (۲۰۰۶). *مشارکت خانواده در آموزش و پرورش پیش دبستانی*. ترجمه علی ایمانی (۱۳۸۸). تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان.
- جان‌بزرگی، مسعود، نوری، ناهید، و آگاه هریس، مژگان. (۱۳۹۰). *آموزش اخلاق، رفتار اجتماعی و قانون‌پذیری به کودکان*. تهران: نشر دانژه.
- حسین خانزاده، عباسعلی. (۱۳۸۹). *آموزش مهارت‌های اجتماعی به کودکان و نوجوانان*. تهران: انتشارات رشد فرهنگ.
- دلاور، علی. (۱۳۸۱). *روش تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی*. تهران: نشر ویرایش.

دیانی، نسیم. (۱۳۹۰). بررسی تأثیر آموزش نقاشی به شیوه‌ی برنامه‌ریزی چند بعدی بر کاهش اضطراب کودکان بیمارستانی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.

ژاکوب، جورج. ام، پاور، مایکل آ، و وان این، لو. (۲۰۰۳). همیاری در آموختن (راهنمای معلمان). ترجمه سید حسن مرتضوی نصیری و محمد رضا وحدانی اسدی (۱۳۹۰). تهران: انتشارات رشد.

سیف، علی اکبر. (۱۳۹۰). روش تهیه‌ی پژوهشنامه. تهران: نشر دوران.

صفری، سجاد. (۱۳۹۱). تأثیر آموزش و پرورش پیش‌دبستانی بر مبنای برنامه‌ریزی چند بعدی بر مهارت‌های اجتماعی کودکان پیش‌دبستانی شهر کرج در سال تحصیلی ۹۱-۱۳۹۰. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.

غفوری اعظم. (۱۳۸۷). ساخت و استاندارد سازی آزمون جرأت‌ورزی بر اساس نظریه کلاسیک و نظریه سوال و پاسخ در بین دانشجویان دانشگاه‌های دولتی شهر تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.

کمالوندی، ولی‌الله. (۱۳۸۹). تأثیر آموزش و پرورش پیش‌دبستانی بر مبنای برنامه‌ریزی چند بعدی بر خلاقیت کودکان پیش‌دبستانی شهر تهران در سال تحصیلی ۸۸-۸۹. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.

کیانی، مهتاب. (۱۳۸۸). بررسی تطبیقی روش یاددهی-یادگیری و شیوه‌های ارزشیابی از پیشرفت کودک بر اساس برنامه‌ریزی چندبعدی و روش واحد کار در آموزش و پرورش پیش از دبستان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.

مفیدی، فرخنده. (۱۳۸۶). آموزش و پرورش پیش‌دبستان و دبستان. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.

یوسفی، سواره. (۱۳۹۰). بررسی تأثیر برنامه‌ریزی چند بعدی بر مهارت‌های دیداری-حرکتی کودکان ۵-۶ ساله شهرستان کرج سال تحصیلی ۸۹-۹۰. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی.

- Bazargan, simin. (2004). A Multi- dimensional curriculum (MDC) for preschool and Elementary school. *Journal of international ciuncile of associations for science ducation*. Vol 15, no 3.
- Campbell, S. B. (1995). Behavior problems in preschool children: A review of recent research. *Journal of child psychology and psychiatry*, 36, 113-149.
- Cartledge, G. & Milburn, J. F. (1978). The case for teaching social skills in the classroom: A review. *Review of Educational Research*, 48, 133-156.
- Çimen, Nesrin. Sinan Koçyigit. (2010). A study on the achievement level of social skills objectives and outcomes in the preschool curriculum for six-year-olds. *Procedia Social and Behavioral Sciences* 2. 5612–5618.
- Coplan, R. J. Rubin, K. H. F. X. H. A. calkins, S. D. & stewart, S. L. (1994). Being alone playing alone and acting alone: Distinguishing among reticence and passive and active solitude in young children. *Child development*, 65, 129-137.
- Eron, L. (1987). The development of aggressive behaviour from the perspective of a development behaviorism, *American psychologist*, 42, 435-442.
- Gresham, F. M. (1988). Social Skills: Conceptual and applied aspects of assessment, training and social validation. In J. C. Witt, S. N. Elliot, & F. M. Gresham (Eds.). *Handbook of Behavior Therapy in Education* (pp. 523–546). New York: Plenum.
- Gresham, F. M. & Elliot, S. N. (1990). *Social skills rating system manual*. Circle Pines, MN: American Guidance Service.
- Hops, H. (1983). Children's social competence and skill: Current research practices and future directions. *Behavior Therapy*, 14, 3 –18.
- Katz, L. & McClellan, D. E. (1997). *Fostering children's social competence: The teacher's role*. National Association for Education of Young Children, USA.
- McClellan, D. E. & Katz, L. G. (2001). *Assessing young children's social competence*. ERIC Digest. [ERIC Publications. ERIC Digests in F.T.]
- McClelland. Megan M. Morrison. Frederick J. (2003). The emergence of learning-related social skills in preschool children. *Early Childhood Research Quarterly* 18 . 206–224
- Stephens, T. M. (1978). *Social skills in the classroom*. Columbus, OH: Cedars Press.
- Seçer, Zarife, Nadir Çeliköz, Sezai Koçyiit, Fahri Seçer, Gökhan Kayılı (2009). Social skills and problem behaviour of children with different cognitive styles who attend preschool education. *Procedia Social and Behavioral Sciences* 1. 1554–1560.
- Zhang, Kaili Chen. (2011). Lets have fun. Teaching social skills through stories, telecommunications, and activities. *International journal of special education*. Vol 26. No: 2. 70-78.